

Herbjørg Wassmo

Den som ser

Roman

GYLDENDAL

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2017

www.gyldendal.no

Printed in

Trykk/innbinding:

Sats: Type-it AS, Trondheim 2017

Papir:

Boken er satt med Sabon 10,5/12 pkt.

Omslagsillustrasjon:

Omslagsdesign:

ISBN 978-82-05-40358-8

Alle Gyldendals bøker er produsert i miljøsertifiserte trykkerier.

Se www.gyldendal.no/miljo

DE SOM ER MED:

KARNA, den unge som tok på seg å vitne.

BENJAMIN, hennes far som visste, men ikke vitnet.

ANNA, hennes stemor som ikke tålte svik.

PEDER, Karnas kjæreste som ikke ga opp.

JOHAN, Karnas onkel som iscenesatte vitnemålet.

WILFRED, Peders bror som slår – for makt og kjærlighet.

HANNA, Wilfreds hustru som omkom i brannen.

DINA, Karnas farmor, som utløste historien, men som er ute av tiden.

JOAKIM, den uforutsigbare som vil kurere galskap.

*Tanken er mitt liv
Den skal stoppe her
hos meg
Jeg kan slås i stykker
men aldri heles*

PROLOG

Ni dager etter St. Hans 1890. Åtte dager etter at Reinsnes hovedgård brant ned til grunnen og to liv gikk tapt.

Den store steinkirken på Strandstedet var fylt til trengsel. Hvelvet lukket sin kjølighet om menneskene. Ordene. Kisten. En felles pust.

Lyden av lette fottrinn i midtgangen. En hvisking av sommersko på løper. Karna gikk fra koret og hele veien ned. Stoppet opp nede ved døren. Folk i benkeradene torde ikke snu seg. De bladde ikke i salmebøkene. Flyttet ikke på føttene. Organisten løftet ikke hendene. Orgelet ga ikke fra seg en eneste tone.

Så jamret det i hengslene på den gamle eikedøren. Sollyset flommet inn, men nådde ikke frem til kisten som sto på to bukker i koret. Presten, Johan Grønely, var den eneste som sto vendt slik at han kunne se hildringen over gulvet i våpenhuset. Den eneste som så jenta i døråpningen. En svartkledd liten skikkelse i motlys.

Var han forberedt?

Først ga han ingen tegn til mennene som skulle bære kisten ut. De satt som lammet. Ingen vekslet blick. Vokslensene på alteret og i koret blafret. De svartbrente vekene prøvde å holde på flammen.

Tid lar seg måle. Men da må noen tenke på å registrere den. De som hadde et lømmeur tok det selvsagt ikke opp. Man kunne ikke åpenlyst gi til kjenne at man tenkte på tiden i Guds hus. Desto mer ventet man på lyden av kirkeklokkene.

Ingen hadde noen gang vært vitne til slik en gravtale. Og

av en jentunge. Man kunne ta det fornærmelig på vegne av alt som var hellig, eller føle seg snytt fordi man ikke hadde visst hvem den døde egentlig var, før nå. Men man kom ikke på det. Det var for utrolig. For sjokkerende. Imens gikk tiden slik den pleide.

Helt til jenteskikkelsen i den åpne døren snudde seg. Ansiktet var som vokset papp og øynene vidåpne. Lyset bakfra slukte hårets rødfarge bortsett fra det ytterste fjonet som ikke hadde latt seg temme inn i flettene. En rødglødende myk piggrådkrans.

Presten så henne og nikket mot organisten. Men før orgelet hogg i hørtes et myndig rop fra døråpningen.

– Bær ho farmor Dina ut!

*

Karna ventet ikke til de gjorde som hun sa, gikk bare ned steintrappen og forbi mosegrodde støtter og smijernskors. Gjennom portalen i gjerdet. Forbi alle hestene og vognene. En kusk la øynene forbauset på henne før han flyttet dem til kirketrappen for å finne ut hvor langt seremonien var kommet.

Det var ingen kort kirkevei. Bjørkekrattet lente seg inn-til med den nye angen av sommer. Hun gikk med bestemte skritt, nokså fremoverbøyd med øynene på den steinete veien. Hun ville ikke ha følge verken av hest eller folk. Visste at slik ville det bli heretter. Hun måtte gå alene. Hun var ikke mer. Bare ordene hun sa i kirken *var*. Det hun også visste, var at man ikke kunne begrave en morderske innenfor kirkemuren.

Hun hadde aldri gått veien til Grand Hotel til fots før. De altfor lange ermene på den sorte sørgekjolen slang nedover hendene mens hun gikk. Det gjorde ingenting. Hun skulle ikke bruke hendene til noe. Alt var gjort nå. Hodet var fullt av spindellev. Hun bar det forsiktig øverst på halsen. Bukket det ned mot brystet så det kunne støtte seg. Følte alle krypene der inne. De som satt fast i spinnets. Alle kravlende

kryp. De var redde og skjulte seg hos henne. Men de kravlet ikke så voldsomt nå som de gjorde da hun kjørte til kirken.

Hun visste ikke om hun møtte noen inne på Strandstedet, for hun så ingen. Gikk bare inn den blå døren. Opp alle trap-pene til det kammerset hun alltid brukte når hun sov hos farmor. I dag var hun ikke ventet. Gardinene var trukket for og vinduet lukket. Over den hvite kommoden hang et speil i forgylt ramme. Der så hun et ansikt som ikke var.

Hun prøvde å huske hvordan ordene falt. Som om det skulle være en matematisk formel, eller noter en kunne spille etter. Ja, nettopp, spille etter. Men ordene skled unna. Hadde ikke hennes rytme. Hun stakk hånden ned i kjolelommen og hentet opp arket. Brettet det ut. Der sto det, alt sammen. Ennå fuktig av hendene hennes.

De døde kan ikke snakke. Etter min farmors ønske har jeg arvet alt som var hennes. Også hennes bekjennelse. Men dette er for mye for meg alene. Jeg vil derfor be om forståelse for det jeg kommer til å si.

Her, ved min farmors bære, for Gud og alle mennesker, ber jeg om nåde og tilgivelse for den arv jeg har fått. For jeg, Karna Grønelv, har dette budskapet fra den døde:

Jeg, Dina Grønelv Bernhoft, født Holm, kjørte Jacob Grønelv over fjellet til doktor, november 1844. Jeg medvirket med mine hender til at sleden styrtet ned i avgrunnen og forvoldte med det hans død.

I oktober 1857, på lyngmoene sør for Reinsnes, skjøt jeg russeren Leo Zjukovskij med ei finnebørse så han døde.

Jeg bekjenner min skyld.

Jeg ber likevel om at mitt legeme må frigis. Til havet.

*

Kirkebakken. Anna holdt Benjamin igjen og prøvde å si noe. Men han forsto ikke hva hun ville. Holdt bare armen om henne. Fast. Greide ikke å møte et eneste blikk. De fleste vek til side uten å ta kontakt. Noen kom bort til ham og

mumlet noe. Men han hørte det ikke. Nikket bare. Ansiktene gikk i oppløsning foran ham. Alle, unntatt Johans. Han sto der alene i prestekjolen sin. Det gikk opp for ham at Johan måtte ha visst. At det var Johan som hadde satt dette i scene.

– Jeg ser ikke Karna. Vi må finne henne, sa Anna og ville ha ham med seg.

– Ja! sa han og gikk, småsprang, løp. Til doet. Sakristiet. Kirkegården. Vognhuset. Bakkene mot stranden. Anna fløt etter ham med sørgesløret blafrende rundt hatt og skuldre. Bak henne kom Johan. De blankpussede amerikanske skoene snublet i prestekjolen, og svetten trengte igjennom den trange linningen under pipekragen.

Sommersola bakte, og fuglene forlystet seg i krattet.

*

Denne dagen i juni langet unge Peder voldsomt opp grusveien til doktorgården for å finne Karna. Han øvde seg for hvert skritt, småløpende, pesende. Øvde seg på ordene.

– Du e den modigaste, den aller modigaste! Æ hadde ikkje tort å gjøre det du gjorde. Æ har alltid gjømt mæ i ei krå og bøynd nakken. Men du! Vær stolt for den talen. Då kom alt for en dag. Æ skulle ha vorre like modig og fortelt alle at bror min slo ho Hanna helselaus. Slo ungen ut a hø. Vi va fleire som vesste og skulle ha vitna. Tenk om vi hadde gjort det? Og alt kom for en dag. Skal vi vitne om det som e galt i lag, Karna? Tel de *som ikkje vil sjå!*

Slik øvde han seg. Leppene bevegte seg, og han hørte sin egen stemme i hodet et sted.

Doktorgården var ulåst, men tom. Karna var ikke der. Ingen andre heller. Uten å hefte tid med å ta skoene av, løp han gjennom hele huset uten å finne henne. Han glemte ordene han hadde øvd på, glemte alt annet enn å være sporhunden som skulle finne henne før noe hendte. Hva dette *noe* kunne være, hadde han ikke klart for seg. Utenom fallesyken så var

det ingen som ville henne noe vondt. Allikevel var det som om han ikke hadde tid til å trekke pusten mens han løp. Puste kunne han gjøre en annen dag når verden hadde bikket seg på plass igjen.

Og mens han hastet fra rom til rom, kom han på hvor hun kunne være.

Da Peder kom til Grand, gikk han rett opp i privaten med skoene i hånden. Han hørte stemmer fra salongen. Ingen måtte se at skoene hans sto i gangen og komme farende for å stoppe ham. Han visste at han var utenfor den kretsen som ble vinket inn og fortalt. Ikke fordi de ville stenge ham ute, men fordi de ikke kom på det. Ikke nå. De hadde nok med sitt. Men han gjorde det som var nødvendig. Listet seg opp trappen og åpnet døren til kammerset hun pleide å ha når hun sov hos Dina.

Hun satt på en stol med ryggen til, vendt mot vinduet. Rundt seg hadde hun et grønt ullsjal, som om hun frøs. Selv var han altfor varm. Det kom for ham at han kanskje krenket henne med å buse inn slik, for den sorte sørgekjolen lå på sengen. Hun hadde bare underklær under sjalet. Det røde håret lå i vaser nedover skuldrene, som om hun nettopp hadde stått opp.

Han kremtet og lukket døren bak seg.

– Karna, hvisket han prøvende.

Da hun snudde seg, var blikket som møtte ham – tomt. En uhygge brygget seg til. Det ble trangt å puste. Hun så rett på ham, så gjennom ham, så gjennom døren bak ham. Han gikk mot henne og ville legge en hånd på skulderen hennes, være nær. Gjøre hva som helst for at hun skulle gi til kjenne at hun så at det var han, Peder, som var der.

Da reiste hun seg brått og satte håndflatene mot ham. Sjalet gled ned fra skuldrene og ble liggende rundt de bare føttene. Hele tiden så hun rett gjennom ham. En ensomhet, eller hva det var, fikk ham til å huske den dagen mora bare døde fra ham.

– Karna ..., prøvde han igjen. Men hun ga seg ikke til

kjenne. Han sa navnet sitt. Ventet. Men hun bare sto der og så rett igjennom ham, som om han ikke skulle være til.

Da han hørte noen komme i trappen, var han nesten lettet. Dette var mer enn han kunne bære alene.

Peder kjente slik sorg at han ikke kunne ha den. Men han kunne jo ikke bare kaste den, for den handlet om *henne*. Han prøvde å gå den av seg. Gikk opp fjellet over Strandstedet. Timene gikk uten at han tenkte på annet enn dette blikket hennes. Så det i småkjerret mot himmelen. I steinene med mose på. I blomstene langs stiene og utenom stiene. I det uryddige skylaget og den hellende sola. Tiden var ennå juni og hadde ingen hast. Lyset var ugudelig, gjennomskjærende, ublu og overalt. Himmelen var et lysende helvete.

Han drakk av en bekk og tenkte at han fikk gå nedover igjen, men gjorde det ikke. Peder hadde mistet meningen med å komme frem til noe sted. Han bare gikk og gikk. En gang dukket tanken opp, at dersom Dina Grøneltv hadde vært i live, så kunne han ha snakket med henne. Hun var det mennesket som kunne gjøre noe og fant løsninger der andre ga seg over. Han klatret opp enda en fjellknaus før han satte seg ned under en heller. Etter hvert la den senete, unge kroppen seg rett ut.

Han våknet ikke før sola hadde dyppet seg i havet og var på vei opp igjen. Hvor mange timer som enn hadde gått, så var ingenting forandret. Karnas blick sto i det brystne, hvite soløyet, uten å kjenne ham igjen.

*

Farmors cello? Hun hørte den, men begrep ikke hva som ble spilt? Den var rasende helt nede i de dype tonene. Ville sprengte hodet hennes. Så forsto hun at det bare var hun som hørte den, ingen andre.

Hun reiste seg opp i sengen og åpnet øynene. Lyset var så hardt. En bris sto inn og herjet med vindushaspene. Gardinet tålte det ikke og vek.

Det var vel over nå. Uten at hun var der. Det var nok derfor pappa sto der i døren. En mann i svarte klær. Han strakte begge armene frem og kom mot henne.

– Så gudskjelov, det e her du e! sa han og dumpet ned på sengekanten. Underlige lyder kom fra ham.

– Skal dokker søkk ho farmor i havet nu? skulle hun spurt, men greide det ikke.

– Du skremte oss. Du skulle ikkje berre rømt, veit du. Men takk og lov at du e her i god behold! sa han og knuget henne inntil seg.

– Skal æ vær med dit? skulle hun spurt, men det kom ikke ut.

– Nei! Berre skipperen, han Johan og æ, skulle han svart, men han holdt bare om henne og klynket.

– Æ må nok vær med, skulle hun sagt med munter stemme, men klarte det ikke.

– Nei, du skal kvil dæ! skulle han svart, men det visste han ikke.

Bakhodet hans over den hvite snippen og den sorte kirkedressen var i speilet med den gylnne rammen. Håret. Gråsprengt. Krøllene hang slapt ned. Hodet bikket fremover, som om han ikke orket å holde det oppreist.

– Kem skal søng salma når ikkje æ e der? skulle hun spurt.

– Det skal æ gjør, skulle han sagt, selv om smilet bare var et lite grin.

– Ikkje tale om! Du kan ikkje søng, ville hun sagt, dultet til ham og ledd.

Men han gråt så fælt, og hun fikk ikke ord for seg.

– Alt gikk så fort, kunne hun sagt. Hun kunne ha spurt ham om hvorfor farmor ikke hadde sagt alt selv før hun døde. Lenge før den ville smerten tvang henne til å innse at hun skulle dø. Før hun sendte bud på henne og stønnet ut historiene. Om mannen Jacob i sleden utfor skrenten. Om russeren Leo i lynget. Farmor, som var så modig ellers, og sa alt mulig til folk, hadde tiet om det viktigste. Tiet, fordi hun var redd for dommen? For å bli sperret inne? Derfor måtte hun, Karna, være den som vitnet.

Hun kunne ha spurt ham.

– E det slik at dokker legg på mæ å vitne. Du også pappa? Legg du på mæ å fortelle ho Anna om dæ og ho Hanna? E det derfor æ e født? For å være den som vitna?

Men alt ble borte. For endelig kunne hun gi seg over og falle.

*

Havet var blankt med slake dønninger. Regndråpene laget flyktige ringer i overflaten. Stadig nye for hver eneste som lot seg dra ned i dypet. Horisonten var uendelig i alle sine grå nyanser.

Land var ikke å se. Ikke måsene heller.

Benjamin låret seil. Båten var stødig og bred, og mistet langsomt fart. Den klare jentestemmen bar langt utover, selv om han fattet at Karna ikke var der, så perlet den utover dønningene og forsvant inn i sprekken mellom himmel og hav. Senere greide han aldri å huske hva hun sang mens kisten et øyeblikk balanserte på relingen før den slapp. Og han kunne jo ikke spørre henne. Aldri. Øyeblikket etter kom lyden han grudde for. Av stort vann som tok imot trekisten med Dinas legeme. Sju digre rullesteiner var med henne ned i dypet.

Etterpå spredte ringene seg utover i rolige sirkler, lenger og lenger bort. Til sist forsvant de inn i øynene hans for alltid.

Stillheten. Båtdekket steg og sank under føttene på ham. Ikke så mye at han måtte holde seg fast eller sette sjøbein. Bare så pass at han skulle forstå at kloden rørte på seg dypt der nede. At strømmer og vind gikk sin gang, som om ingenting hadde hendt.